

BİREYSEL BİR FARKLILIK OLARAK ATIF KARMAŞIKLIĞI: KAVRAMSAL ANALİZ VE ÖLÇEK UYARLAMASI

K. Oya PAKER

Ö z

Atif karmaşıklığı kavramı ile kişinin, çevresinde olan biten olayları ya da diğer insanların davranışlarını değerlendirirken yaptığı atıfların karmaşıklığı ifade edilmektedir. Burada 'karmaşıklık' terimi ile esas olarak bireyin atif şemasının karmaşıklığı kastedilmekte ve atif karmaşıklığı, bireysel bir eğilim olarak kavramlaştırılmaktadır. Söz konusu bireysel farklılığı ölçmek için 7 alt boyut içeren (motivasyon düzeyi; karmaşık açıklamaları tercih etme; üst biliş; insan davranışının etkileşimlerin bir fonksiyonu olduğunu fark etme; karmaşık içsel açıklamalar yapma; karmaşık, hem zamanlı dışsal açıklamalar yapma; zaman boyutunu kullanma) Atıf Karmaşıklığı Ölçeği geliştirilmiştir (Fletcher ve ark., 1986). Ölçek Türkçe'ye çevrilmiş ve ölçeğin Türkçe formunun ayırt edici nitelikte ve iç güvenilirliğinin yüksek olduğu gözlenmiştir. Bu çalışmada, ölçek uyarlamasıyla ilgili bulgular sunulmakta ve atıf karmaşıklığının cinsiyet ve öğrenim / uzmanlık alanı ile ilişkisi tartışılmaktadır.

**Attributional Complexity As An Individual Difference:
Conceptual Analysis And Scale Adaption In Turkish Context**

A b s t r a c t

The concept of attributional complexity refers to the tendency of showing complex attribution at different levels that a person has when he/she evaluates some events around him/her and the behaviours of other people. In this conceptualization the concept of 'complexity' implies the complexity of the individual's attributional schemata. In order to measure the individual difference Attributional Complexity Scale, which has 7 attributional constructs (motivational component; preference for complex explanations; metacognition; behavior as a function of interaction; complex internal attributions; complex contemporary external explanations; use of temporal dimension) has been designed (Fletcher et al, 1986). The scale has been translated into Turkish, and it has been observed that the Turkish form of the scale has the quality of distinguishing different levels of attributional complexity and also has a higher internal reliability. In this study the findings about the scale adaption have been presented, and the relationship between gender and education/ occupation and the attributional complexity has been discussed.

Günlük yaşamda hepimiz çevremizdeki diğer kişilerin davranışlarıyla veya olan biten olaylarla ilgili çeşitli açıklamalar yapar ve söz konusu davranışların veya olayların nedenleri hakkında çeşitli atıflarda bulunuruz. Atıf kavramı, geniş bir çerçevede, 'insanların niçin belirli bir şekilde davrandığına ilişkin bir inanç' olarak tanımlanabilir (Rathus ve Nevid, 1986: 140).

Heider'a (1958) göre açıklama arzusu insanda bir çeşit insiyaktır. İnsanlar çevrelerindeki olayları anlamak, öngörmek ve kontrol etmek ister ve çevrelerine ilişkin gözlemlerine dayanarak çeşitli kuramlar oluşturur. Bu anlamda atıflar, insanın içinde yaşadığı sosyal dünyayı anlamlandırma ve açıklama pratiklerinde, bu dünyayı inşa edici temel öğelerdendir.

Sosyal psikolojide atıf konusuna duyulan ilgi, pek çok araştırmanın yapılmasına ve çeşitli kuramların geliştirilmesine yol açmıştır. Atıf alanındaki çalışma konuları, atıflara neden olan öncüllerin (kişinin sahip olduğu enformasyon, inançlar, motivasyon vb) atıflar üzerine etkisinden, algılanan nedenler ile bunun yol açtığı sonuçlara (yargılar, davranışlar, beklentiler vb) dek geniş bir yelpazede yayılmaktadır. En genel anlamda atıf çalışmaları sağduyu açıklamalarını konu almakta ve sıradan insanların olayları nasıl açıkladığı sorusunun yanı sıra niçin açıklama yaptıkları sorusuna yanıt aramaktadır (Hewstone, 1983). Bu çalışmalar genelde özellikleri ayırt edilmemiş ortalama bir insana, yani farklılaştırılmamış bireye odaklanmaktadır. Ancak bazı çalışmalar bireysel farklılıkları dikkate almaktadır.

Atıf çalışmalarında 'atıf stili' ve 'atıf karmaşıklığı' adı altında bireysel farklılıklara odaklanan iki ayrı kavramsallaştırma ve bunları konu alan iki ölçme aracı bulunmaktadır: *Atıf stilleri ölçeği* ve *atıf karmaşıklığı ölçeği*. *Atıf stilleri* kavramı, insanların sonuçlar üzerine düşünme ve onları açıklama süreçlerinin, belli düzlemlerde sistematik olarak incelenebileceğine işaret etmektedir. Bu demektir ki, bir kişinin olumlu veya olumsuz bir olay karşısında yaptığı atıfların içsel-dışsal; sabit-değişken; genel (durum)-özel (durum) yönelimli olmasına göre o kişinin ne tür bir atıf stili olduğuna karar verilebilir. Bu yaklaşımda atıf stili, bir kişilik özelliğidir ve bu özellik, farklı durumlar ve zamanlarda -yukarıda kısaca değinilen- belirli tip nedensel çıkarsamaları ortaya koyma eğilimi olarak kendini göstermektedir. *Atıf karmaşıklığı* kavramı ise kişinin, diğer insanların davranışlarını değerlendirirken yaptığı atıflardaki karmaşıklığa göndermekte, bir başka deyişle açıklamalarının en basitten en karmaşığa doğru giden bir ölçekteki derecesini ifade etmektedir. Bu kavramsallaştırmada 'karmaşıklık' terimi ile atıf şemasının karmaşıklığı kastedilmektedir (Fletcher ve ark., 1986).

Bilişsel Bir Yapı Olarak Atıf Şeması ve Atıf Karmaşıklığı

Bilişsel karmaşıklık konusundaki çalışmalarda iki temel yönelim ayırt edilmektedir (Tetlock ve Suedfeld, 1988). İlkine göre bilişsel karmaşıklık, bilişsel işlemleri yapmada (*processing*) genel bir kişisel treyt olarak görülmektedir; bu bireysel farklılık (yani göreceli olarak çeşitli derecelerde, karmaşık veya daha az karmaşık işlem

yapma eğilimleri) bilişsel işlem yapılan bütün alanlar (*domain*) için geçerli olmaktadır. Bu yaklaşımda bilişsel karmaşıklık, kavramsal karmaşıklık (*conceptual complexity*) düzeyi ve kavram genişliği olarak görülmektedir. 1960'larda öne çıkan ve bütünleyici bilişsel karmaşıklık kuramı (*integrative complexity theory*) olarak anılan ikinci bir yaklaşıma göre kavramsal karmaşıkların yüksek oluşu, zorunlu olarak daha karmaşık işlemler yapma anlamına gelmemektedir. Ancak, kavramsal karmaşıklık düzeyi arttıkça daha geniş bir aralıkta bilgi (*information*) kullanıldığı gözlenmektedir. Bütünleyici bilişsel karmaşıklık yaklaşımı iki bilişsel işleme, farklılaştırma (*differentiation*) ve bütünleştirmeye¹ (*integration*) odaklanmakta ve bilişsel karmaşıkların duruma bağlı olduğunu kabul etmektedir. Diğer bir ifadeyle, bireyin bütünleyici karmaşıklık düzeyinin, durumlar arası ve konular arası farklılık göstermesi beklenmektedir. Sözgelimi ilgi ve çalışma alanı biyoloji olan bir kişi, doğa bilimleri alanında karmaşık bilişsel işlemler ve açıklamalar yaparken, sosyal konularda aynı düzeyde karmaşık farklılaştırma ve bütünleştirme işlemleri yapamayabilir (Tetlock ve Suedfeld, 1988).

Bilişsel karmaşıklarla ilişkin bu görüşler, sosyal biliş ve şema kuramından beslenmektedir ve tamamen bilişsel psikolojinin terminolojisine dayanmaktadırⁱⁱ (Baron ve Byrne, 1984). Sosyal biliş kuramının temel bilişsel yapılar olarak nitelendiği şemalar deneyimlerin yorumlanmasında, düzenlenmesinde, düşüncelerin biçimlendirilmesinde iskele görevi gören yüksek düzeyde karmaşık bilgi yapılarıdır (Brown ve Yule, 1983). Bunlar çeşitli alanlarda spontan tepkiler vermemizi sağlayan, birçok kavramla ilişkili ve yoğun biçimde birbirleriyle bağlantılı halinde ağlar olarak görülebilir. Şema kavramı bilişsel sosyal psikoloji ve sosyal biliş araştırmalarında belirli bir alan veya objeyle ilişkili olarak ele alınmaktadır; örneğin olay şemaları, senaryolar, rol şemaları, sosyal yaşama bakış şeması, kendilik şeması, herhangi bir dış grup şeması gibi (Baron ve Byrne, 1984).

Bu bağlamda bilişsel karmaşıklık, şema karmaşıklık ve şemalar arasında kurulan karmaşık ilişkiler olarak görmek ve belli bir alanda karmaşıklık düzeyi arttıkça o alanla ilgili karmaşık düşüncelerin ve açıklamaların ortaya konacağını varsaymak mümkündür.

Atıf şeması karmaşıklık kavramı, atıfları belirleyen içsel ve bireysel yönelimlerin ilgili bir şemaya bağlı olduğu fikrine dayanmaktadır. Buna göre atıf karmaşıklık açıklamaların niteliğini ve niceliğini etkileyen bireysel bir faktör olarak kabul edilmektedir. Fletcher ve arkadaşlarına (1986) göre bazı insanların atıf şemaları diğerlerinden daha karmaşıktır. Bu şemanın karmaşıklık düzeyindeki farklılaşmalar, çeşitli durumlar karşısında ortaya konan açıklama ve çıkarsamalar üzerinde etkili olmaktadır. Yazarlara göre atıf şeması karmaşıklık, kişinin, insan davranışlarına karşı ilgili olma, insan davranışını çok yönlü analiz edebilme, insan davranışı ile ilgili daha hem içsel hem de dışsal karmaşık ve soyut açıklamaları tercih etme, kendi düşünce süreçleri üzerinde düşünme, geçmişte kalmış nedenlerin farkında olma eğilimlerinde gözlenebilir.

Karmaşık Atıf Şemasının Açıklama ve Değerlendirmelere Etkileri

Atıf karmaşıklığı yüksek olan kişiler, belirli bir olayı ya da davranışı içsel, dışsal ya da hidrolik atıflar yaparak açıklamak yerine, söz konusu davranışı, içsel ve dışsal belirleyicilerin karşılıklı etkileşimlerinin bir ürünü olarak gören açıklamaları tercih etmektedir. Zira, hidrolik olarak içsel-dışsal boyutları kullanma, Kelley'in en basit nedensel şema biçimi olarak ortaya attığı çoklu-yeterlilik şemasını ima etmektedir. Nitekim atıf karmaşıklığı yüksek kişiler daha karmaşık tarif ve açıklamalar ortaya koymaktadır (Fletcher ve ark., 1986).

Atıf karmaşıklığı üzerine yapılan çalışmalar atıf karmaşıklığı yüksek olan kişilerin sosyal bilgiye (*information*) daha duyarlı olduklarına işaret etmektedir. Atıf karmaşıklığı ile 'bilme ihtiyacı'ⁱⁱⁱ (*need for cognition*) arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki olduğu (Fletcher ve ark., 1986); bilme ihtiyacı yüksek kişilerin daha kapsamlı nedensel süreçler üzerinde durdukları, daha geniş ve açıklayıcı düşünmeye eğilimli oldukları gözlenmektedir (Lassiter ve ark., 1991). Ayrıca atıf karmaşıklığı yüksek olan deneklerin atıflara dayalı yargılamalar yaparken daha fazla miktarda bilgi seçtikleri bulunmuştur (Murphy, 1994).

Sosyal açıklamalarda söz konusu duyarlılık ile depresyon arasında bir tür ilişki olduğunu düşünülebilir. Nitekim Flett ve arkadaşları (1989) 208 öğrenci ile yaptıkları araştırmalarında atıf karmaşıklığı puanı ile depresyon puanı arasında ilginç bir ilişki gözlemiştir. Depresyon puanı yüksek olan grup, atıf karmaşıklığı ölçeğinin üç alt boyutunda (motivasyon, karmaşık dışsal atıf, geçmişe dönük açıklama) daha yüksek atıf karmaşıklığı puanı alarak, depresyon puanı düşük olan gruptan farklılaşmıştır. Ayrıca depresyon puanı yüksek kişilerin hem olumlu, hem de olumsuz gerçek yaşam deneyimleri hakkında daha karmaşık atıflar ortaya koydukları gözlenmiştir. Marsh ve Weary (1989) bu çalışmayla paralel bulgular elde etmişlerdir. Söz konusu yazarlar, 564 denegi, depresyon derecelerine göre 'depresyon eğilimi yok', 'hafif depresyon eğilimli', 'oldukça depresif' ve 'şiddetli depresif' olarak dört gruba ayırdıkları araştırmalarında depresyon eğilimi hiç gözlenmeyen grubun atıf karmaşıklığı düzeyinin diğer gruplara göre en düşük seviyede, hafif depresyon grubunun ise atıf karmaşıklığının en yüksek seviyede olduğunu gözlemiştir. Bu çalışma sonuçlarına göre kadınlar, erkeklerden daha depresiftir ve kadınların atıf karmaşıklığı düzeyi erkeklerden daha yüksektir. Bu sonuçlar, atıf şeması karmaşıklığı yükseldikçe olaylara karşı duyarlılığın veya kişisel olarak daha fazla etkilenme olasılığının arttığına ve bu durumun hafif bir depresyon eğilimi ile birlikte belirdiğine, fakat belli bir depresyon düzeyi aşıldığında ise atıf karmaşıklığının düşmekte olduğuna işaret etmektedir. Depresyon ile ilişkisine paralel olarak atıf karmaşıklığı ve farklı bir kültür ile karşılaşma öncesi, bu karşılaşmaya bağlı potansiyel kaygı düzeyi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki gözlenmiştir (Stephan ve Stephan, 1992). Bu bulgu da atıf karmaşıklığı yüksek kişilerin, diğer insanlarla ilişkiler konusunda daha fazla akıl yürüttüklerini akla getirmektedir.

Atıf şemasının karmaşık oluşu daha detaylı ve inceltilmiş açıklamalara yol açmakla beraber, her zaman daha doğru, daha geçerli, hatta daha karmaşık açıklamalar yapmayı sağlamamaktadır. Fletcher ve arkadaşlarına (1986) göre nedensel atıfların

doğruluğuna karar vermek için genel geçer kriterler oluşturma güçlüğünün yanı sıra, dışsal koşullar ve karmaşık atıf şemasına has farklı yanlılıklar, değerlendirmeler üzerinde etkilidir ve açıklamaların niteliği ve niceliği yalnızca atıf şemasının karmaşıklık düzeyine bağlı değildir. Diğer bir ifadeyle gündelik hayatta açıklamalar, kontrolü her zaman mümkün olmayan bağlamsal değişkenlerle içsel - bireysel faktörlerin karşılıklı etkileşimleri tarafından belirlenmektedir. Atıf şeması, bu içsel ve bireysel faktörlerden yalnızca biridir. Nitekim diğer bilişsel yapılar (örneğin ilgili bir dizi şema) ve motivasyon düzeyi, açıklamalar üzerinde etkili olan içsel belirleyiciler arasındadır. Kelley (1973) bireylerin sınırlı bilgilerle (*information*) atıfta buldukları anda kullandıkları ön kavramlaştırmalar üzerinde durmuştur. Kelley'e göre ön kavramlaştırmalar, hangi nedenlerin hangi sonuçlarla ilişkili olduğu yolunda bilgi içeren ve zaman boyutuna dayanarak ayırt edilebilen nedensel şemalardır. Karmaşık şemalar (Anova ve Küp Modeli) geçmiş deneyimlere ve çıkarımlara dayanırken, basit, tek yönlü şemalar (örn: çoklu yeterlilik, çoklu gereklilik şemaları) geçmiş bilgilere başvurmaksızın yapılan açıklamalarda kullanılmaktadır. Bilişsel karmaşıklık perspektifinden bakıldığında, kişinin, değerlendirme yapması istenen alana ilişkin motivasyonu ve yönelimleri (Ross ve Fletcher, 1985; Woike ve Aranoff, 1992), sahip olduğu bilişsel yapılarının kapasitesi (Kruglanski, 1988) ve mevcut bilgileri (Scott, 1969), karmaşık ve detaylı değerlendirmeler, açıklamalar, olayla ilgili hipotezler ortaya koymasını etkileyen faktörlerdir. Yine bazı durumlar karmaşık açıklamalar yapılmasında motive edicidir. Bir kişi beklenmedik bir zamanda beklenmedik bir olay ile karşılaştığında veya atıflarının doğru olmasının onun için önemli olduğu durumlarda, daha karmaşık nedenler ortaya koyma eğilimindedir. Ayrıca bu kişinin açıklama sırasındaki amaçları, kendinden ne beklediğiyle ilgili varsayımları karmaşık nedenler ortaya koymada etkili olmaktadır (Ross ve Fletcher, 1985). Bununla beraber bazı dışsal ve durumsal belirleyiciler detaylı düşünme, dolayısıyla daha karmaşık açıklamalar ve yargılamalar ortaya koyma üzerinde etkili olmaktadır. Sözgelimi zaman baskısı ve yargıların geçerliliği endişesinin kalıp yargılara başvurma eğilimini nasıl etkilediğini inceleyen bir araştırma sonuçlarına göre, zaman baskısı kişinin bilgisine bir yapı kazandırma ve bir sonuca varma ihtiyacını (*need for structure*) arttırmakta, kişinin bilgi toplama davranışını durdurarak (*freezing*) kalıp yargılara daha fazla başvurma eğiliminde olmasına yol açmaktadır. Buna karşın yargıların geçerliliği endişesini taşıyan ve zaman sınırlaması altında olmayan deneklerin bilgi arayışına devam ettikleri (*unfreezing*) ve kalıp yargılara daha az başvurdukları gözlenmiştir (Kruglanski ve Freund, 1983).

Fletcher ve arkadaşları (1988) derinlemesine ve amaçlı bir şekilde düşünmenin desteklendiği araştırma koşulunda, atıf karmaşıklığı yüksek deneklerin, diğer bir kişiyle ilgili değerlendirmelerinde atıf karmaşıklığı düşük olan gruptan anlamlı şekilde farklılaşarak, daha karmaşık ve daha doğru kişilik izlenimleri edindiklerini gözlemiştir. Çalışma sonuçlarına göre davranış treytleri hakkındaki değerlendirmeler, genelde, bilişsel treytlere hakkındaki değerlendirmelerden daha isabetli olmuştur. Bunun yanında atıf karmaşıklığı yüksek grup, bilgiyi daha etkin biçimde yorumlayabilmiş ve treylere ilişkin bilgiyi daha geniş ölçekte kullanabilmiştir. Bu bulgularla paralel olarak atıf

karmaşıklığı yüksek deneklerin, diğer bir kişinin tutumları hakkında derinlemesine düşünmeye teşvik edildikleri koşulda daha doğru değerlendirme yaptıkları, sınırlandırıldıkları koşulda ise atif şeması karmaşık olmayan deneklerden farklılaşmadıkları gözlenmiştir (Fletcher ve ark., 1990). Bir diğer araştırmalarında Fletcher ve arkadaşları (1992) atıfların doğruluğu, tepki verme süresi ve atif karmaşıklığı arasında bir ilişki bulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre atif karmaşıklığı yüksek grup özellikle zor nedensel problemler karşısında daha doğru nedensel cevaplar ortaya koymuşlar; aynı zamanda zor nedensel problemlere kolay olanlara nazaran daha çok süre harcamışlardır. Atif karmaşıklığı düşük grubun ise zor-kolay problem koşulunda cevap verme süresi farklılaşmamıştır.

Nedensel atıfların ve açıklamaların doğruluğunu etkileyen diğer bir faktör olarak atif karmaşıklığı yüksek kişilerin farklı hata ve yanlışlıklar gösterdikleri gözlenmiştir. Fletcher ve arkadaşlarına (1986) göre karmaşıklık düzeyi yüksek olan kişiler kendi yargılamalarına ve değerlendirmelerine daha çok güven duyma eğiliminde olabileceklerinden kendi şemalarının dışına çıkmada, farklı şemaları kullanmada yetersiz kalabilirler. Bu görüş, bilişsel karmaşıklık düzeyi düştükçe, farklılaştırma ve ayırıştırma işlemlerinin zayıflayacağı, dolayısıyla tepkilerde uçlara kayma eğiliminin artacağını, tersine karmaşıklık arttıkça tepkilerin daha ortalarda olacağını öne süren görüş (Linville ve Jones, 1980; Linville, 1982; Malhotra ve arkadaşları, 1983; Lee ve Ottati, 1993) ile çelişir görünmektedir. Ancak Türkiye’de üniversite öğrencileriyle yapılan bir araştırmada beklenenin aksine, atif karmaşıklığı ile uç tepkiler verme arasında bir ilişki gözlenmiştir. Araştırmada öğrencilerden olumlu ve olumsuz öykü koşullarında bir iç grup (genç bir kişi) ve bir dış grup (yaşlı bir kişi) kahramanını, öykü kahramanına karşı genel tepki, kahramanın treytları ve kahramandan hoşlanma boyutlarında değerlendirmeleri istenmiştir (Paker, 1994). Araştırmada demografik soru formunu takiben, Linville’in (1982) değerlendirme formu ve atif karmaşıklığı ölçeği kullanılmıştır. Araştırma tasarımı 2 (cinsiyet) x 2 (iç grup üyesi ve dış grup üyesi bir kahramanın değerlendirilmesi) x 2 (olumlu-olumsuz öykü koşulları) faktördür. Çalışmada yüksek atif karmaşıklığı olan grubun hem iç grup, hem de dış gruba ilişkin bilişsel temsillerinin daha karmaşık ve detaylı olacağı varsayılarak, yüksek atif karmaşıklığı olan grubun hem olumlu hem de olumsuz koşulda her iki kahramanı da (iç grup ve dış grup üyesi) değerlendirirken uçlara kayma eğiliminde olmayacağı; iç grup ve dış grup üyelerini değerlendirirken kalıp yargılara başvurmayarak, her iki koşulda iç grup – dış grup üyelerinin değerlendirmelerinde bir farklılaşma olmayacağı hipotezleri ortaya konmuştur. Bulgular, hipotezleri desteklememiştir. Atif karmaşıklığı hangi düzeyde olursa olsun^{iv}, öğrencilerin, araştırmada dış grup üyesi olarak kabul edilen yaşlı kahramanı, hem olumlu, hem de olumsuz karakter ortaya koydukları iki öykü koşulunda da (genç kahramanı değerlendirmeleriyle kıyasla) genel tepki, hoşlanma ve treyt boyutlarında anlamlı düzeylerde farklılaşarak, daha olumlu yönde değerlendirdikleri gözlenmiştir. Bununla beraber, atif karmaşıklığı yüksek grubun olumlu koşulda, hem iç grup, hem de dış grup kahramanının treytlerini değerlendirmede [$F(2,235)=6.54$; $p<.005$] ve kahramandan hoşlanma boyutunda [$F(2,235)=10.76$; $p<.001$] atif karmaşıklığı düşük gruptan anlamlı şekilde farklılaşarak, daha olumlu uca kaydıkları

gözlenmiştir. Öykü kahramanına karşı genel tepkilerde ise anlamlı bir farklılaşmaya rastlanmamıştır. Olumlu uca kayma eğiliminde cinsiyete göre grup içi bir farklılaşma gözlenmiştir: Buna göre olumlu öykü koşulunda, atıf karmaşıklığı yüksek kız öğrenci grubu, treyt ve hoşlanma boyutlarında, basit ve orta karmaşıklık düzeylerindeki kızlardan daha olumlu uçta tepkiler verirken, erkeklerde (grup-içi) bu eğilim sadece hoşlanma boyutunda gözlenmiştir. Olumsuz öykü koşulunda ise atıf karmaşıklığına bağlı olarak değerlendirmelerde bir farklılaşma gözlenmemiştir. Bu sonuç atıf karmaşıklığı yüksek kişilerin olumlu olaylar ve yaşantılar karşısında daha optimist oldukları yolunda ip ucu sağlamaktadır. İkinci olarak bu çalışmada atıf karmaşıklığı ile uçlara kayma arasında bazı ilişkiler gözlenmiştir. Üç atıf karmaşıklığı düzeyi ile iki değerlendirme düzeyi (tepkilerin uçlarda olması yada ortada olması) arasında genel tepki ve hoşlanma boyutunda anlamlı bir farklılaşma gözlenmezken, treyt boyutunda, yüksek atıf karmaşıklığı grubunun değerlendirmelerinde daha olumlu uca kaydıkları gözlenmiştir ($\chi^2(2, N=476) = 6.33, p < .05$). Ayrıca aynı değerlendirme boyutunda kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha çok uçlara kayma eğilimi gösterdikleri bulunmuştur ($\chi^2(1, N=476) = 10.18, p < .001$). Uçlara kayma, cinsiyet ve atıf karmaşıklığı arasında gözlenen bu ilişki, çalışmanın diğer bir bulgusu ile tutarlılık göstermektedir (kız öğrencilerin atıf şeması, erkek öğrencilerinkinden daha karmaşık bulunmuştur bkz. Tablo 1).

Bu çalışmanın bulgularıyla paralel olarak farklı bir çalışmada, belli bir konuda (politika alanında) bilgi ve deneyim arttıkça daha tutarlı değerlendirme ve yargulamalar yapıldığı, ancak aynı zamanda uçlara kayma eğiliminin de arttığı (Lusk ve Judd, 1988); diğer bir çalışmada ise, bir dış gruba ilişkin bilgi yapısı karmaşık olan ve spontan olarak daha çok sıfat boyutu kullanan grubun aynı zamanda daha uçlarda tepkiler verdikleri gözlenmiştir (Judd ve Lusk, 1984). Bununla beraber uçlara kayma, bir dış grupla ilgili bilişsel karmaşıklık (ve aşinalık) ve nedensel atıflar arasında basit ve doğrudan ilişkiler kurmak mümkün görünmemektedir (Marques ve ark., 1988; Judd ve Lusk, 1984).

Atıf karmaşıklığının açıklamaları ilgisi konusundaki çalışmalar, Fletcher ve arkadaşlarının (1986) iddialarını desteklemeye devam etmektedir. Stalder ve Baron (1998) atıf karmaşıklığı yüksek olan grubun, okul ücretlerinde yıllık artışla ilgili, kendi tutumlarına karşı yazılar yazmalarını takiben daha az çatışma (*dissonance*) deneyimi yaşadıklarını, atıf karmaşıklığının çatışma yaratan bir eylemi haklılaştırma daha iyi dışsal mazeretler ortaya koymayı mümkün kıldığını öne sürmektedir. Öte yandan bir çalışmada atıf karmaşıklığı yüksek olanların çatışmaya neden olan bilışı önemsizleştirerek çatışmayı azaltacakları yada çatışmaya karşı daha toleranslı olacakları yolundaki görüşleri desteklenmemiştir.

Bir diğer çalışmada yapay olarak oluşturulmuş jüri grubuna (186 kişi) temsili bir silahlı soygunu anlatan bir video filmi gösterilmiş ve üyelerin vaka hakkında kişisel yargıları alınmıştır. Sonuçlara göre atıf karmaşıklığı puanı az olan denekler, kanıtlar sunulmadan önce ve sunulduktan sonra sanığı suçlu bulma eğilimini daha sık / fazla ortaya koymuşlar, son kararlarına ilişkin daha çok güven duyduklarını belirtmişler ve sanığın davranışlarına daha fazla kişisel neden atfetmişlerdir. Atıf karmaşıklığı yüksek

grup ise sanığın davranışı üzerindeki içsel nedenlerin rolünü dışlamaksızın olası dışsal nedenleri daha fazla düşünme eğiliminde olmuşlardır. Sonuçlar, atıf stilinde bireysel farklılıkların olduğunu ve bu değişkenin jüri seçimindeki önemine işaret etmektedir (Pope, 1999).

Türkiye’de öğretmen adaylarıyla yapılan bir çalışmada, atıf karmaşıklığının rasyonel düşünme stili ile ilişkili, sezgisel düşünme stili ve akademik başarı ile de ilişkisiz olduğu gözlenmiştir. Ayrıca atıf karmaşıklığı ile bilişsel tutarlılık tercihi arasında beklenen anlamlı ve pozitif ilişkiler bulgularca desteklenmemiştir. Atıf karmaşıklığının, cinsiyet, yakın arkadaş sayısı, algılanan yalnızlık düzeyi, zeka ve yetenek açısından kendini yeterli bulma düzeyi, karar verme stili ve toplumsal yaşama uyum düzeyi ile pozitif ve anlamlı şekilde ilişkili olduğu bulunmuştur. Buna karşın öğrenim görülen alan, sosyo-ekonomik düzey, aile ortamını algılama biçimi ve kendini problemlerle başa çıkımda yeterli bulma düzeyi ile atıf karmaşıklığı arasında anlamlı ilişki gözlenmemiştir (Buluş, 2000).

Atıf Karmaşıklığı Ölçeği

Fletcher ve arkadaşları (1986) tarafından atıf şemasının karmaşıklık düzeyini ölçmek amacıyla geliştirilen Atıf Karmaşıklığı Ölçeği’nde atıf karmaşıklığı yedi alt boyut ile ele alınmaktadır. Ölçek, -3 - +3 arası değer alan yedili Likert tipi olup, 14’ü ters yönlü, toplam 28 maddeden oluşmaktadır^v. Ölçekte her biri dört maddelik 7 alt boyut bulunmaktadır.

(1) *Motivasyon düzeyi* (diğerinin davranışlarına karşı daha ilgili, meraklı olma) (1., 8., 15. ve 22. maddeler)

(2) *Karmaşık açıklamaları tercih etme* (2., 9., 16. ve 23. maddeler)

(3) *Üst biliş* (kendi düşünce süreçleri üzerinde düşünme - *metacognition*) (3., 10., 17. ve 24. maddeler)

(4) *İnsan davranışının, etkileşimlerin bir fonksiyonu olduğunu fark etme* (4., 11., 18. ve 25. maddeler)

(5) *Karmaşık içsel açıklamalar yapma* (soyut ve nedensel olarak karmaşık içsel atıfları daha sık ortaya koyma; örneğin kişilik treytları gibi daha somut dispozisyonel atıfların yanı sıra tutum, inanç gibi soyut bilişsel yapılara da gönderme yapma ve bu nedenlerin karmaşık zincirlerle bağlantılarını kurma) (5., 12., 19. ve 26. maddeler)

(6) *Karmaşık, eşzamanlı dışsal açıklamalar yapma* (soyut, eş zamanlı dışsal nedensel atıfları daha kolay ortaya koyma; örneğin davranışı, soyut veya dolaylı hale gelmiş dış etki faktörlerinin fonksiyonu olarak da algılama) (6., 13., 20. ve 27. maddeler)

(7) *Zaman boyutunu kullanma* (geçmişe dönük dışsal nedenlerin daha çok farkında olma) (7., 14., 21. ve 28. maddeler)

Fletcher ve arkadaşlarının (1986) ölçek çalışmalarına göre ölçek, kritik değeri, 6.0 düzeyinde bir temel faktör göstermektedir. İç güvenilirlik analizinde Alpha=.85 olarak bulunmuş, test-tekrar test korelasyonu $r = .80$ olarak gözlenmiştir. Ölçeğin ayırt edici geçerliği (*discriminant validity*), yakınsak geçerliği (*convergent validity*), dışsal geçerliği yüksek bulunmuştur. Ölçeğin tamamının yada alt formlarının, farklı örneklem gruplarında uygulandığı çeşitli araştırmalarda ölçeğin iç güvenilirlik değerinin yüksek olduğu gözlenmiştir (bkz: Fincham ve Bradbury, 1989; Flett ve Blankstein, 1989; Marsh ve Weary, 1989).

Yöntem

Türkçe Atıf Karmaşıklığı Ölçeği iki ayrı çalışmada test edilmiştir (Paker, 1994; Başaran ve Paker, yayınlanmamış çalışma). Birinci araştırmanın verisi 1993 yılında (1993-1994 ders yılının güz yarıyılı sonunda), ikinci araştırmanın verisi 2001 yılında, bir yıllık 'Öğretmenlik Formasyonu Sertifika Programı'nın sonunda toplanmıştır. Her iki uygulama da ders saatlerinde ilgili öğretim üyesinin izni alınarak yapılmıştır.

Katılımcılar:^{vi}

I. Uygulama: Yaşları 18-27 arası değişen (18-22 arası 547; 23-27 arası 107 kişi), büyük çoğunluğu çeşitli disiplinlerde öğrenimi süren lisans öğrencisi (644 kişi; % 98.5) ve lisans eğitimini tamamlamamış olan 654 kişiden (323 kız, 331 erkek; 389 kişi fen bilimleri, 263 kişi sosyal bilimler alanından) veri toplanmıştır.

II. Uygulama: Yaşları 20-39 yaş arası değişen (20-24 arası 72; 25-29 arası 44; 30-39 arası 27 kişi), değişik uzmanlık alanlarından, Öğretmenlik Formasyonu Sertifika Programına kayıtlı mezun yada son sınıf öğrencisi 144 öğretmen adayından (97 kız, 46 erkek; 66 kişi fen bilimleri, 52 kişi sosyal bilimler, 24 kişi güzel sanatlar alanından) veri toplanmıştır.

Araçlar:

Birinci uygulamada atıf karmaşıklığı ölçeği ile iç grup / dış grup üyesi bir kahramanı betimleyen öykü ve çeşitli sorular içeren kişi değerlendirme formu ve demografik soru formu; ikinci çalışmada ise atıf karmaşıklığı ölçeği ile birlikte düşünme stilleri ölçeği ve demografik soru formu kullanılmıştır.

Türkçe Atıf Karmaşıklığı Ölçeği Pilot Çalışma Sonuçları:

I. *Dil geçerliği:* Atıf Karmaşıklığı Ölçeği, İngilizce orijinalinden üç kişi tarafından ayrı ayrı çevrildikten sonra çeviriler karşılaştırılmış, en doğru ifadelerle karar verilmiştir. Bunu takiben iki ayrı uzman görüşüne başvurularak yüzeysel geçerlik

değerlendirilmiştir. Çevirinin test edilmesini amaçlayan uygulamada çeşitli meslek gruplarından İngilizce'yi iyi bilen 33 kişi (20 kadın, 13 erkek) iki gruba ayrılmıştır. Birinci gruba (8 kadın, 9 erkek) orijinal İngilizce Atıf Karmaşıklık Ölçeği, ikinci gruba (12 kadın, 4 erkek) ölçeğin Türkçe çevirisi verilmiştir. 45 gün sonra birinci gruptan Türkçe formu, ikinci gruptan ise İngilizce formu doldurmaları istenmiştir. Çalışmaya katılanlardan kimlik bilgileri alınmamış, onun yerine kendilerine kesinlikle unutmayacakları 4 rakamlı bir kod vermeleri istenmiştir.

Çift yönlü korelasyon analizine göre İngilizce ve Türkçe formlar arasında ölçek genelinde $r = .85$, $p < .001$ düzeyinde; alt boyutlar arasında $r = .62 - .75$ arası değişen, $p < .01$ düzeyinde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. İngilizce formun iç güvenilirliği $\text{Alpha} = .90$; Türkçe formun iç güvenilirliği $\text{Alpha} = .92$ olarak gözlenmiştir. İç güvenilirlik analizinde hem İngilizce, hem de Türkçe formların herhangi bir maddesinin iptali durumunda ölçeğin Alpha değerinde önemli bir düşüş saptanmamıştır.

2. *İç güvenilirlik:* 18-41 yaş arası 84 kişiden (% 89.3'ü büyük şehirlili, % 79.8'i yüksek öğrenim görmüş, % 90.4'ü belli sektörlerde çalışan) Türkçe Atıf Karmaşıklık Ölçeğini doldurması istenmiştir. Yapılan analizlere göre ölçeğin 7 alt boyutu birbirleriyle $r = .30 - .66$ arası değişen, $p < .01$ düzeyinde anlamlı korelasyonlar bulunmuştur. Ölçeğin 7 alt boyutunun ölçek toplamı ile $r = .66 - .81$ arası değişen, $p < .01$ düzeyinde anlamlı ilişki içinde olduğu gözlenmiştir. Ölçeğin iç güvenilirliği, kadınlar için $\text{Alpha} = .89$; erkekler için $\text{Alpha} = .92$; örneklem genelinde ise $\text{Alpha} = .91$ olarak bulunmuştur. Ölçek maddeleri arasında yalnızca 3. maddenin ('kendi düşünce tarzımızı analiz etmenin ve anlamının önemli olduğuna inanıyorum') ayırt ediciliği düşük bulunduğundan ($\bar{x} = 2.31$; $s = 1.15$) bu madde 'genellikle kendi düşünce tarzımı analiz eder, anlamaya çalışırım' şeklinde değiştirilmiştir.

İşlem:

Atıf karmaşıklık ölçeği, birinci uygulamada -3 - +3 değerlerine göre kodlanmıştır. Birinci uygulamada ölçek puanının ideal aralığı -84 - +84'tür (alt boyut ideal puan aralığı: -12 - +12'dir). İkinci uygulamada kodlama 1 - 7 değerlerine göre yapılmıştır ve ölçek ideal puan aralığı 28 - 196'dır (alt boyut ideal puan aralığı: 4 - 28'dir). Atıf Karmaşıklık Ölçeği ile ilgili iki ayrı uygulamadan elde edilen veriler ayrı ayrı analiz edilmiştir. İki çalışmada da güvenilirlik analizi ile cinsiyet ve alana göre farklılaşmaları tespit etmek için varyans analizi yapılmıştır.

Sonuçlar

1. Uygulama:

Atıf Karmaşıklık Ölçeği ile ilgili bulgular, Fletcher ve arkadaşlarının sonuçları ile paralellik göstermektedir. Ölçeğin alt boyutlarında ve ölçek genelinde iç güvenilirlik yüksek bulunmuştur (toplamda $\text{Alpha} = .86$; kız örneklem için $\text{Alpha} = .84$; erkek

örneklem için $\text{Alpha}=.86$). Ölçeğin 7 alt boyutu ölçek toplamı ile $r= .61 - .74$ arası değişen, $p<.001$ düzeyinde anlamlı ilişkiler içindedir.

Bu araştırmada, kız öğrencilerin atıf şemasının, erkek öğrencilerinkinden ($F(1,653)= 43.7, p<.001$); sosyal bilimler öğrencilerinin atıf şemasının, fen bilimleri öğrencilerinkinden ($F(1,651)=39.4, p<.001$) daha karmaşık olduğu gözlenmiştir (bkz: tablo 1). Öğrencilerin okudukları alana göre farklılaştıkları bulgusunu, kişisel özel ilgi alanı sorusuna verilen cevaplar desteklemektedir. Özel ilgi alanını sosyal konular ($n=219, \bar{x}=39.4$), güzel sanatlar ($n=181, \bar{x}=34.7$) ve sayısal/popüler bilim ($n=196, \bar{x}=29.1$) olarak işaretleyen grupların atıf karmaşıklığı, sırasıyla karmaşıktan basite doğru sıralanmaktadır ($F(2,595)=18.2, p<.001$).

Tablo1: Cinsiyet ve akademik alana göre atıf karmaşıklığında farklılaşmalar

<i>Cinsiyet</i>	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>s</i>
kız	323	38.61	16.34
erkek	331	29.33	19.42
$F(1,653)=43.68, p<.001$			
<i>Akademik alan</i>	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>s</i>
fen bilimleri	389	30.35	18.55
sosyal bilimler	263	39.21	17.25
$F(1,651)=39.44, p<.001$			

Ayrıca kız öğrenciler ölçeğin 7 alt boyutunda erkek öğrencilerden; sosyal bilim öğrencileri 3. boyut (üst biliş) hariç diğer tüm alt boyutlarda, fen bilimleri öğrencilerinden; ilgi alanını sosyal konular olduğunu belirten grup, 3. (üst biliş) ve 4. boyut (insan davranışının, etkileşimlerin bir fonksiyonu olduğunu fark etme) hariç diğer tüm alt boyutlarda, özel ilgi alanını sayısal/popüler bilim olarak belirten gruptan anlamlı düzeyde farklılaşmaktadırlar.

Çok yönlü varyans analizi sonuçlarına göre ölçeğin toplamı ve alt boyutlarında cinsiyet ve alan arasında anlamlı düzeyde etkileşimler saptanmamıştır. Yalnızca 7. boyutta (zaman boyutunu kullanma geçmişe dönük dışsal nedenlerin daha çok farkında olma) cinsiyet – alan etkileşimi ancak eğilim düzeyinde bulunmuştur. Buna göre fen bilimlerinde okuyan erkek öğrenciler, sosyal bilimlerde okuyan erkek öğrencilerden belirgin biçimde farklılaşırken, aynı düzeyde bir farklılaşma kız öğrenciler için gözlenmemiştir ($F(1,651)= 3.53, p=.06$).

Cinsiyet ve özel ilgi alanı arasında ölçeğin toplamı ve alt boyutlarında 3. boyut (üst biliş) dışında anlamlı etkileşimler gözlenmemiştir. Üst biliş boyutunda gözlenen

etkileşime göre özel ilgi alanı sayısal/popüler bilim olan erkek öğrencilerin üst biliş puanları arasında bir farklılaşma olmamasına rağmen, özel ilgi alanı sosyal konular olan kız öğrenciler, ilgi alanı güzel sanatlar ve sayısal/popüler bilim olan gruplardan daha yüksek ortalamaya sahiptir ($F=(2,595)=4.48, p<.02$). Doğum yeri, en uzun yaşanan yer gibi demografik değişkenlere göre atıf karmaşıklığının farklılaşmadığı gözlenmiştir.

2. Uygulama:

Ölçeğin tamamını eksiksiz dolduran 116 kişinin verilerine göre ölçeğin iç güvenilirliği, Alpha= $.84$ düzeyinde bulunmuştur. Ölçeğin 7 alt boyutu ölçek toplamı ile $r = .58 - .78$ arası değişen, $p<.001$ düzeyinde anlamlı ilişkiler içindedir.

Yapılan varyans analizlerine göre kız ve erkek öğretmen adayları arasında anlamlı bir farklılaşmaya rastlanmamakla birlikte, kızların ortalamasının ($n=81; \bar{x}=145.44; s=16.37$) erkeklerin ortalamasından ($n=34; \bar{x}=139.44; s=18.33$) yüksek olduğu gözlenmiştir ($F(1,113)=3.00; p=.086$). Ölçeğin 5. ve 7. alt boyutlarında kızların erkeklerden daha karmaşık olduğu bulunmuştur (bkz: tablo2).

Tablo 2: Cinsiyete göre 5. ve 7. alt boyutlarda farklılaşmalar

<u>Karmaşık içsel açıklamalar yapma (5. Boyut)</u>			
<i>Cinsiyet</i>	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>s</i>
Kız	93	21.31	2.90
Erkek	42	20.12	3.26
$F(1,133)=4.52, p<.05$			
<u>Zaman boyutunu kullanma, geçmiş dışsal nedenlerin farkında olma (7. Boyut)</u>			
<i>Cinsiyet</i>	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>s</i>
kız	95	21.80	3.14
erkek	42	20.45	3.65
$F(1,135)=4.85, p<.05$			

Öğretmen adaylarının branşlarına göre atıf karmaşıklığı ölçeğinde $F(4,109)=2.87, p<.05$ düzeyinde; 6. boyutta (karmaşık içsel açıklamalar yapma) $F(4,133)=5.06, p<.001$ düzeyinde; 7. boyutta (zaman boyutunu kullanma, geçmiş dışsal nedenlerin farkında olma) ise $F(4, 131)=2.59, p<.05$ düzeyinde farklılaşmalar gözlenmiştir (bkz: tablo3). Tukey HSD anlamlılık testine göre, atıf karmaşıklığı bakımından 5 branş grubu arasında sosyal bilimler ve temel bilimler branşlarının birbirinden farklılaştığı gözlenmiştir ($\bar{x}$ dif.=13.75, std.er.=4.47, $p<.05$). Branşı sosyal bilimler olan grup, Tukey HSD anlamlılık testine göre karmaşık, hem zamanlı dışsal açıklamalar yapma boyutunda (6. Boyut) mühendislik ($\bar{x}$ dif.= 3.09, std. er.=.77,

$p<.001$) ve güzel sanatlar ($\bar{x}$ dif.=2.35, std. er.=.77, $p<.05$) branşlarından; zaman boyutunu kullanma, geçmiş dışsal nedenlerin farkında olma boyutunda (7. Boyut) ise temel bilimler grubundan ($\bar{x}$ dif.: 2.57, std. er.=.82, $p<.05$) daha yüksek ortalamalarla farklılaşmaktadır.

Tablo 3: Alanlara göre 6. ve 7. alt boyutlarda farklılaşmalar

Atıf karmaşıklığı			
<i>Akademik alan</i>	n	$\bar{x}$	s
sosyal bilimler	41	149.90	16.48
doğa bilimleri	17	141.41	16.49
mühendislik	18	140.28	13.60
güzel sanatlar	18	141.50	19.15
temel bilimler	20	136.15	15.78
F (4,109)=2.87, $p<.05$			
Karmaşık, hem zamanlı dışsal açıklamalar yapma (6. Boyut)			
<i>Akademik alan</i>	n	$\bar{x}$	s
sosyal bilimler	49	21.92	2.80
doğa bilimleri	20	20.00	2.58
mühendislik	23	18.83	3.23
güzel sanatlar	23	19.57	3.34
temel bilimler	23	20.17	3.52
F (4,133)=5.06, $p<.001$			
Zaman boyutunu kullanma, geçmiş dışsal nedenlerin farkında olma (7. Boyut)			
<i>Akademik alan</i>	n	$\bar{x}$	s
sosyal bilimler	50	22.18	3.21
doğa bilimleri	19	21.42	3.39
mühendislik	22	20.95	3.09
güzel sanatlar	22	21.55	3.20
temel bilimler	23	19.61	3.35
F(4,131)=2.59, $p<.05$			

Katılımcıların 'Öğretmenlik Mesleğine Giriş' dersinde gösterdikleri akademik başarı ile atıf karmaşıklığının ikinci alt boyutu olan 'karmaşık açıklamaları tercih etme' arasında olumlu ve anlamlı ilişkiler gözlenmiştir (vize ve 2. boyut arasında $r = .18$, $p < .05$; final ve 2. boyut arasında $r = .28$, $p < .001$; başarı ortalaması ve 2. boyut arasında $r = .25$, $p < .01$).

Tartışma

Türkçe Atıf Karmaşıklığı Ölçeği'nin, atıf karmaşıklığı boyutunda ayırt edici ve iç güvenilirliği yüksek bir ölçek olduğu saptanmıştır. Çeşitli uygulamaların iç güvenilirlik analizlerinde Alpha değeri .84 - .92 arası değişmiştir. Ölçeğin bir diğer Türkçe çevirisinin iç güvenilirlik analizinde de ($n = 116$) Alpha=.78 olarak bulunmuştur (Buluş, 2000).

Atıf şeması karmaşıklığı, cinsiyet ve uzmanlık alanına göre farklılıklar göstermektedir. Kadınların atıf karmaşıklığının bazı çalışmalarda daha karmaşık olduğu gözlenmektedir (Fletcher ve ark., 1986; Parker, 1994; Marsh ve Weary 1989). Bu sonuç cinsiyet rollerinin etkisini düşündürmektedir. Sosyalizasyon sürecinde inşa edilen cinsel kimlik, cinsiyete dayalı düşünce ve davranış biçimleri ile paralel olarak kadınların, diğer insanlar ve kişiler arası ilişkiler konusuna daha ilgili ve bu alanda daha karmaşık fikirlere sahip oldukları söylenebilir.

Bununla birlikte bulgular, eğitim sürecinin, cinsiyetten daha belirleyici olduğuna işaret etmektedir. Fletcher ve arkadaşlarının (1986) çalışması, bu bulguya paralel şekilde, sosyal bilim öğrencilerinin atıf karmaşıklığı düzeyi fen bilimlerinde okuyan öğrencilerden daha karmaşık olduğunu ortaya koymaktadır.

Buna karşın, ikinci çalışmanın bulguları, cinsiyet ve eğitim ile atıf karmaşıklığı arasındaki ilişkiyi birinci çalışma kadar güçlü biçimde desteklememektedir. Bu sonuç, ikinci çalışmada sosyal bilimler dışındaki diğer dört branştan gelen katılımcıların sayıca az oluşu ve cinsiyet-akademik alan dağılımları temsil yeteneğinin görece olarak zayıf kalıyor oluşuyla açıklanabileceği gibi (5 akademik alana dağılan 95 kadın katılımcının % 33.7'si, 46 erkek katılımcının %41.3'ü sosyal bilimlerden gelmektedir), eğitim faktörünün etkisiyle de açıklanabilir. Zira ikinci çalışmanın katılımcıları bir yıl boyunca sosyal bilim kapsamında bir formasyon eğitiminden geçmiştir ve araştırmanın uygulamaları sosyal alanda karmaşık açıklamaların teşvik edildiği bir ortamda yapılmıştır. Öte yandan doğa bilimleri, mühendislik, temel bilimler tek bir grup altında toplanarak, sosyal ve fen bilimleri alanlarına göre atıf karmaşıklığı farklılaşması sınılandığında sosyal bilimlerin atıf karmaşıklığı puanı, bu gruptan belirgin olarak farklılaşmıştır ($F(2,113)=4.99$, $p < .01$). Güzel sanatlarla diğer iki grubun (sosyal ve fen) farklılaşmadığı gözlenmiştir.

Karmaşıklık düzeyi yalnızca sabit pozisyonel değişkenlerin (ki bunlar davranışsal karmaşıklığı da etkilemektedir) bir işlevi değildir (Tetlock ve Suedfeld, 1988). Atıf şemasının da sabit bir yapı olmaktan ziyade, süreç içinde değişebilecek bir

yapı olduğu düşünülebilir. Birinci çalışmada (Paker, 1994) eğitim sürecinin atıf karmaşıklığı üzerinde etkili olduğunu düşündürecek anlamlı ilişkiler gözlenmiştir. Buna göre sosyal bilim ve fen biliminde okuyan öğrenci gruplarının birinci sınıf ve dördüncü sınıf (veya 3. sınıf) öğrencileri arasında yapılan varyans analizi sonuçlarına göre, fen bilimleri birinci sınıf öğrencilerinin atıf karmaşıklığı, dördüncü sınıftakilerden daha yüksektir ($F(2,235)=10.1, p<.001$)^{vii}. Bu sonuç, sosyal olayları düşünme ve açıklama süreçlerinde meslek eğilimlerinin etkisi olduğunu düşündürmektedir. Bu düşünceyi diğer bir şekilde ifade edecek olursak, belirli bir meslek grubundaki kişiler, eğitim süreci boyunca farklı bir alanda karmaşık şema oluşturuyorken; buna karşın diğer alanlardaki karmaşıklık düzeyi azalabilmektedir.

Eğitim ile atıf karmaşıklığı arasındaki ilişki farklı çalışmalar tarafından desteklenmektedir. Fletcher (1983) boşanma konusunda atıfları incelediği çalışmasında daha iyi eğitilmiş deneklerin (a) ayrılığa ilişkin daha çok neden ürettiklerini; (b) yalnızca eşe yönelik açıklamalardan ziyade ilişki üzerine odaklandıklarını, nedenler arasındaki etkileşimleri daha çok öne sürdüklerini; (c) basit davranış eğilimleri yerine, daha soyut dispozyonel nedenler (tutum, inanç vb) ortaya koymayı tercih ettiklerini ve (d) uzak geçmişe dayalı atıfları daha çok ortaya koyduklarını gözlemiştir. Bu çalışmayla paralel olarak Leblebici (1991) günlük olaylara yapılan atıfları incelediği çalışmasında, lise ve üniversite mezunu olan deneklerin diğer eğitim gruplarına nazaran daha çok hipotez ürettiklerini bulgulamıştır.

Son olarak, bağlamsal ve bireysel değişkenler, belli bir olayla yada bir kişiyle ilgili yapılan açıklamaların niteliği ve niceliği üzerinde belirleyici olmaktadır. Farklı dışsal koşulların ve bireysel değişkenlerin ele alındığı bazı çalışmalar atıf karmaşıklığı ile ilgili beklenen ilişkileri yada sonuçları neden desteklediği tartışma götürür niteliktedir (bkz: Taylor ve Kinderman, 2002; Townsend ve ark., 2002; Bacova, 1998). Bunun yanında açıklamaların dayanakları olan kişisel kuramların inşasında zımni epistemoloji kaynakları rol oynamaktadır ve günlük hayatı anlamlandırmada başvurulan açıklayıcı kuramlar yalnızca bilişsel yapıların işleyişine ve süreçlerine bağlı değildir (Bacova, 1998). Anlam dünyasını oluşturan içerikler, sosyal eylemler boyunca sürekli olarak yeniden inşa edilmektedir. Yukarıda sözü edilen fen bilimleri 1. ve 4. sınıf öğrencileri arasında gözlenen farklılaşma bulgusuyla paralel Guimond ve Palmer'in (1990) araştırması eğitim sürecinin şema içeriklerini nasıl belirlediğini atıfların yönünü nasıl değiştirebileceğini ortaya koymaktadır. Araştırmacılar fen bilimleri, sosyal bilimler ve iş idaresi öğrencileri ile yaptıkları boylamsal çalışmada, birinci sınıf öğrencilerinin, dönem başında ortaya koydukları nedensel atıflarda farklılaşmadıklarını bulmuşlardır. Altı ayın sonunda tekrarlanan çalışmada sosyal bilim öğrencilerinin nedensel atıflarının diğer gruplara göre farklılaştığını, bu öğrenci grubunun sosyal bir probleme ilişkin suç atıflarında daha çok sisteme atıfta buldukları gözlenmiştir. Bu da eğitim ve sosyalizasyon süreçlerinde ikna olan içerikler veya düşünme biçimleri sayesinde atıf karmaşıklığı düzeyinin az ya da çok müdahale edilebilir, farklılaştırılabilir oluşuna işaret etmektedir.

Öte yandan atıf karmaşıklığı konusunu kültürel bir perspektiften yeniden okumak ufuk açıcı olacaktır. Zira günlük hayatı açıklayan kuramların sosyal olarak inşa edildiği ve kültürel olduğu düşünülürse şu sonuç ortaya çıkar; farklı kültürler, farklı bilgi alanlarında farklı şekillerde dogmatik olabilirler ve farklı sosyal bağlamlarda değişik kalıp yargılar biçimlendirebilirler. Bu nedenle düşüncenin karmaşıklığı hakkında monolitik, kültürler arası farklılıklar önermek yanlış anlamalara yol açacaktır (Conway ve ark., 2001). Bunun yerine açıklamaları, kültürel psikoloji perspektifinden, birbiriyle ilişkili ve karşılıklı olarak birbirini inşa eden üç sisteme odaklanarak anlamaya çalışmak daha yararlı olacaktır: Kişi, toplum ve yerel sosyal bağlamlardaki eylem ve deneyimleri yorumlamayı ve organize etmeyi mümkün kılan bir temsiller, kolektif semboller sistemi, kurumsallaşmış anlamlar bütünü olan kültür (Much, 1995). Bu bakış açısından bakıldığında atıf şeması karmaşıklığının, tek başına belirleyici bir faktör değil, fakat açıklamalarda bireysel düzlemde bir ara değişken olduğu öne sürülebilir. Buradan hareketle şu sonuca varmak mümkündür; atıf karmaşıklığı yüksek düzeyde olan kişiler, bir olayı açıklarken, ancak içinde buldukları bağlam uygun olduğu takdirde konuya daha fazla konsantre olmakta, daha fazla enformasyon işlemekte ve daha kapsamlı açıklamalar ortaya koymaktadır. Bununla beraber atıf karmaşıklığının yüksek oluşunun ayırt edici tarafı şöyle ortaya konabilir: Atıf karmaşıklığı yüksek kişiler, duruma bağlı olarak basit şemaya dayalı (basit) açıklamalar, atıflar yapabilirken, atıf şeması basit olan kişiler, sadece basit şema kullanabilmekte ve karmaşık açıklamalarda bulunamamaktadır (Fletcher ve ark., 1986).

Atıf karmaşıklığı, psikolojinin çeşitli alanlarında bireysel bir değişken olarak ele alınabilir. Bu bilişsel yapıyla ilgili çalışmalar, endüstri, klinik ve eğitim alanlarında yararlı uygulamalar geliştirmek açısından önemli ip uçları sağlayacaktır.

Kaynakça

- Bacova V. (1998). Implicit personal theories on specific domains of the social world. *Studia Psychologica*. 40 (4): 255-260.
- Baron, R. A. & Byrne, D. (1984). *Social Psychology*. Allyn & Bacon: Massachusetts.
- Başaran, I. & Paker, K. O. (hazırlık aşamasında). Zihinsel yönetim perspektifinden düşünme stilleri ve atıf karmaşıklığı.
- Brown, G. & Yule, G. (1983). *Discourse Analysis*. Cambridge Un. Pres: Cambridge.
- Buluş, M. (2000). *Öğretmen Adaylarında Yükleme Karmaşıklığı, Düşünme Stilleri ve Bilişsel Tutarlılık Tercihinin Bazı Psikososyal Özellikler ve Akademik Başarı Çerçevesinde İncelenmesi*. Dokuz Eylül Ün. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi.
- Conway L. G., Schaller M., Tweed R. G. & Hallett D. (2001). The complexity of thinking across cultures: Interactions between culture and situational context. *Social Cognition*. 19 (3): 228-250.

- Cutrona, C. E., Russell, D. & Jones, R. D. (1985). Cross-situational consistency in causal attributions: Does attributional style exist? *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 1043-1058.
- Fincham, F. D. Bradbury, T. N. (1989). The impact on attributions in marriage. *Journal of Social and Personal Relationships*, 6, 69-85.
- Fletcher, G. J. O., Danilovics, P., Fernandez, G., Peterson, D. & Reeder, G.D. (1986). Attributional complexity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51 (4), 875-884.
- Fletcher, G. J. O., Grigg, F. & Bull, V. (1988). The organization and accuracy of personality impressions: Neophytes versus experts in trait attribution. *New Zealand Journal of Psychology*, 17(2), 68-77 (Psychlit Veri Tabanından özet)
- Fletcher, G. J. O., Reeder, G. D. & Bull, V. (1990). Bias and accuracy in attitude attribution: The role of attributional complexity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 26, 275-288.
- Fletcher, G. J. O., Rosanowski, J., Rhodes, G. & Lange, C. (1992). Accuracy and speed of causal processing. *Journal of Experimental Social Psychology*, 28(4), 320-338.
- Flett, G. L., Pliner, P. & Blankstein, K. R. (1989). Depression and components of attributional complexity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56 (5), 757-764.
- Guimond, S. & Palmer, D. L. (1990). Type of academic training and causal attributions for social problems. *European Journal of Social Psychology*, 20, 61-75.
- Heider, F. (1958). *The Psychology of Interpersonal Relations*. Wiley: New York.
- Hewstone, M. (1983). *Attribution Theory*. Basil Blackwell: Oxford.
- Judd, C. M. & Lusk, C. M. (1984). Knowledge structures and evaluative judgments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(6), 1193-1207.
- Kelley, H. H. (1973). The process of causal attribution. *American Psychologist*, 28, 107-128.
- Kruglanski, A. W. & Freund, T. (1983). The freezing and unfreezing of lay-inferences. *Journal of Experimental Social Psychology*, 19, 448-468.
- Kruglanski, A. W. (1988). Knowledge as a social psychological construct, in D. Bartal, A. W. Kruglanski (ed) *The Social Psychology of Knowledge*. Cambridge Un. Press: Cambridge.
- Lassiter, G. D., Briggs, M. A. & Slaw, R. D. (1991). Need for cognition, causal processing and memory for behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17(6), 694-700.

- Leblebici, Ç. (1991). *Günlük Hayat Olaylarına İlişkin Atıfların İncelenmesi*. Ege Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi.
- Lee, Y. & Ottati, V. (1993). Determinants of in-group & out-group perceptions of heterogeneity. *Journal of Cross Cultural Psychology*, 24(3), 298-318.
- Linville, P. W. (1982). Complexity-extremity effect and age based stereotyping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42(2), 193-211.
- Linville, P. W. & Jones, E. E. (1980). Polarized appraisals of out group members. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38 (5), 689-703.
- Lusk, C. M. & Judd, C. M. (1988). Political expertise and the structural mediators of candidate evaluations. *Journal of Experimental Social Psychology*, 24, 105-126.
- Malhotra, N. K., Jain, A. K. & Pinson, C. (1983). Extremity of judgement & personality variables. *Journal of Social Psychology*, 120, 111-118.
- Marques, J. M., Yzerbyt, V. Y. & Leyens, J. P. (1988). The "black sheep effect". *European Journal of Social Psychology*, 18, 1-16.
- Marsh, K. L. & Weary, G. (1989). Depression and attributional complexity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 15(3), 325-336.
- Much, N. (1995). Cultural psychology. In Jonathan A. Smith, Rom Harré & Luk Van Langenhove (eds) *Rethinking Psychology*. Sage:London.
- Murphy R. (1994). Attributional complexity - information search and integration during causal reasoning. *Journal of Research in Personality*, 28 (3), 382-394.
- Paker, K. O. (1994). *Atıf Karmaşıklığı, Uçlara Kayma ve Kalıp Yargı Kullanma Eğilimleri*. Ege Ün. Sos. Bil. Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Pope, J. (1999). An attributional analysis of jurors' judgments in a criminal case: A preliminary investigation. *Social Behavior and Personality*, 27 (6), 563-574.
- Rathus, S. A. & Nevid, J. S. (1989). *Psychology and the Challenges of Life*. Holt Rinehart and Winston: Orlando.
- Ross, M. & Fletcher, G. O. J. (1985). Attribution and social perception, in G. Linzey & E. Aronson (ed.), *Handbook of Social Psychology*, Vol 2, 73-122. Random House: NY.
- Scott, W. A. (1969). Structure of natural cognitions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 12 (4), 261-278.
- Seligman, M. E. P., Abramson, L. Y., Semmel, A. & von Baeyer, C. (1979). Depressive attributional style. *Journal of Abnormal Psychology*, 88, 242-247.
- Stalder D. R. & Baron R. S. (1998). Attributional complexity as a moderator of dissonance-produced attitude change. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75 (2), 449-455..

- Stephan, C. W. & Stephan, W. G. (1992). Reducing intercultural anxiety through intercultural contact. *International Journal of Intercultural Relations*, 16 (1), 89-106.
- Taylor J. L. & Kinderman P. (2002). An analogue study of attributional complexity, theory of mind deficits and paranoia. *British Journal of Psychology*, 93, 137-140.
- Tetlock, P. E. & Suedfeld, P. (1988). Integrative complexity coding of verbal behavior. In C. Antaki (ed.), *Analysing Everyday Explanation*, p: 43-59. Sage: London.
- Townsend J. C., Da Silva N., Mueller L., Curtin P. & Tetrack L. E. (2002). A link between training, job complexity, decision latitude, leader-member exchange, and performance. *Journal of Applied Social Psychology*, 32 (1), 207-221.
- Woike, B. A. & Aranoff, J. (1992). Antecedents of complex social cognitions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(1), 97-104.

EK: Atıf Karmaşıklığı Ölçeği¹**Türkçe Form**

1. İnsanların davranışlarını incelemeye ve açıklamaya genellikle kafa yormam.
2. Bir kişinin davranışlarına bir tek sebep buldum mu, daha fazlasını aramam.
3. Genellikle, kendi düşünce tarzımı analiz eder, anlamaya çalışırım.
4. İnsanların davranışları üzerinde nasıl bir etkim olduğu hakkında epeyce düşünürüm.
5. Deneyimlerime göre, bir insanın tutumları, inançları ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiler genellikle, basittir ve kolayca anlaşılabilir.
6. Birilerinin gerçekten tuhaf ve olağandışı davrandığını görürsem, bunu onların tuhaf ve olağan dışı insanlar olduklarına bağlarım ve daha fazla açıklamaya çalışmam.
7. Bana yakın olan insanların, niçin şöyle yada böyle insanlar olduklarını anlamak için, aile kökenleri ve kişisel geçmişleri üzerinde çokça düşünmüşümdür.
8. İnsanların davranış nedenlerinin konuşulduğu tartışmalara girmekten hoşlanmam.
9. Deneyimlerime göre, insanların davranış nedenleri, genellikle basit değil, karmaşıktır.
10. İnsanlar hakkında yargılara vardığımda veya onların davranışlarına nedenler atfettiğimde kendi düşünce tarzımın nasıl çalıştığını anlamak benim için çok ilginçtir.
11. İnsanların birbirleri üzerinde yarattıkları değişik etkiler hakkında pek düşünmem.
12. Deneyimlerime göre, bir insanın kişiliğini / davranışlarını anlamak için o kişinin tutum, inanç ve kişilik özelliklerinin nasıl bütünleştiğini bilmek önemlidir.
13. İnsanların davranışlarını açıklamaya çalışırken, onların özellikleri üzerinde yoğunlaşırım ve onları etkileyebilecek dış etkenleri çok fazla dikkate almam.
14. Bir kişinin davranışlarının esas sebebinin çok eskilerde yer aldığını sık sık görmüşümdür.
15. İnsanların davranışlarını neden ve ne için yaptıklarını analiz etmek gerçekten hoşuma gider.

¹ Ölçek, Fletcher ve arkadaşlarının 1986'da yayınladıkları makalenin ekinde yayınlanan İngilizce orijinalinden çevrilmiştir. İngilizce orijinali için ayrıca bkz: <http://www.teach.valdosta.edu/mawhatley/767/acs.htm>

16. İnsanların davranışları ile ilgili karmaşık açıklamaların, genellikle, anlamaya yardımcı olmaktan çok kafa karıştırdığını görüyorum.

17. İnsanların davranışlarını anlamaya ve açıklamaya çalışırken, kendi düşünce tarzımın nasıl işlediği üzerinde pek durmam.

18. Diğer insanların benim davranışım üzerindeki etkileri konusunda pek düşünmem.

19. Kişiliğimin bazı yönlerinin, diğerlerini (örneğin inançlarımın tutumlarımı veya tutumlarımın kişilik özelliklerimi vb) nasıl etkilediğini çok düşünmüşümdür.

20. Toplumun insanlar üzerindeki etkisi hakkında oldukça çok düşünürüm.

21. Bir insanın davranışlarını incelediğimde sebeplerin, geçmişe -bazen de yıllar öncesine- giden bir zincir oluşturduğunu çoğu kez görürüm.

22. Aslında, insan davranışlarına aman aman bir merakım yoktur.

23. İnsanların davranışları ile ilgili basit açıklamaları, karmaşık açıklamalara tercih ederim.

24. Kendi davranışlarım hakkında öne sürdüğüm nedenlerin başkalarının görüşlerinden farklı olduğu durumlar beni (bu açıklamaların temelindeki) düşünce tarzımı gözden geçirmeye sevk eder.

25. Bir kişiyi anlamak için, onun yakın ilişkide bulunduğu insanları anlamanın gerektiğine inanıyorum.

26. Genellikle, insanların davranışlarını gördükleri haliyle değerlendiririm ve davranışlarının içsel nedenleri (örneğin tutumlar, inançlar vb) üzerinde pek durmam.

27. Toplumun, davranışlarım ve kişiliğim üzerindeki etkileri konusunda epeyce düşünürüm.

28. Neden şöyle yada böyle olduğumu anlamak için kendi aile kökenim ve kişisel geçmişim hakkında pek düşünmemişimdir.

- i Farklılaştırma, bir olayı değerlendirirken yada yorumlarken çeşitli boyutların ve karakteristiklerin göz önünde tutulmasına işaret eder. Karmaşıklık arttıkça bu boyut ve karakteristiklerin birbiriyle farklılıklarını ve benzerliklerini fark edilmekte ve daha çok boyut ve karakteristik bir arada kullanılmaktadır. Bütünleştirme ise farklılaştırılan karakteristikler arasında karmaşık bağlantıların geliştirilmesi, işlemsel olarak karmaşık bağlantıların kurulmasıdır. Karmaşıklık arttıkça daha fazla sayıda ihtimaller ve olaylar örüntüsü göz önüne alınmaktadır (Fletcher ve ark., 1986).
- ii Sosyal biliş yaklaşımı, sosyal algı yaklaşımına yakın olmakla birlikte, fenomenolojinin etkilerini taşıyan ve 'diğerinin davranışlarının arkasındaki nedenleri nasıl anlarız?' sorusuna öncelik veren sosyal algı yaklaşımından farklılaşarak sosyal bilginin (*information*) nasıl depolandığı, bütünleştirildiği veya hatırlandığı konularına, özellikle bilişsel yapılara ve bu yapıların işleyişine odaklanmaktadır (Baron ve Byrne, 1984).
- iii Cacioppo ve Petty tarafından kullanılan bu kavramla insanların düşünmek ve problem çözmekten hoşlanmalarına, dünyayı anlamaya genel bir ihtiyaç duymalarına işaret edilmektedir.
- iv Atıf karmaşıklığı ölçeğinden alınan puanlar doğrultusunda, denekler 'basit', 'orta' ve 'yüksek' atıf karmaşıklığı grupları şeklinde üçe ayrılmıştır.
- v Ölçekte 1., 2., 5., 6., 8., 11., 13., 16., 17., 18., 22., 23., 26., 28. maddeler ters yönlüdür.
- vi Parantez içinde verilen sayıların toplamı, bazı soruların cevaplanmamış olması nedeniyle zaman zaman genel toplamdan farklıdır.
- vii Birinci ve son sınıf fen bilimleri öğrencilerinin karşılaştırılması için yapılan varyans analizi, sağlıklı bir sonuç ortaya koyamayacağı düşüncesiyle sosyal bilim öğrenci grupları için uygulanamamıştır. Zira, araştırmada belirli bir yanlılık oluşturulması için, araştırmaya katılan psikoloji öğrencilerinin birinci sınıftan (pek azı ise ikinci sınıfın birinci yarı yılında okuyanlar arasından) olmasına dikkat edilmiştir. Böylelikle araştırmaya katılan 37 birinci sınıf sosyal bilim öğrencisinin, 29'unu psikoloji öğrencileri oluşturmuştur. Oysa psikoloji öğrencilerinin atıf şemasının, birinci sınıfta okuyor olmalarına rağmen diğer sosyal bilim öğrenci gruplarındakinden daha karmaşık olduğu ve anlamlı düzeyde farklılaştığı gözlenmiştir ($F(4,255)=6.98, p<.001$).